

ERKIN A'ZAM QISSALARIDA O'ZBEK BADIYATINING SARA SARKAZMLARI

Gulinor Xolmurotova Azmiddin qizi

Termiz davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7890402>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Erkin A'zam qissalari misolida o'zbek badiiyatidagi sara sarkazmlar ifodasi keltirilgan. Shuningdek, o'tkir zaharxandalik, achchiq kulgi, kinoya kabi so'z san'ati orqali badiiy tilning jamiyatdagi o'rniga ishora qiluvchi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: sarkazm, o'tkir zaharxandalik, kinoya, yumor, jamiyat, illat, ijtimoiy-siyosiy qiyofa, badiiyat.

O'zbek adabiyoti maydoniga o'tgan asrning 70-yillarida o'ziga xos qalami bilan kirib kelgan Erkin A'zam zamonaviy o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri hisoblanadi. E'tiborli jihati, yozuvchi o'z so'zini so'zlashda "erkin"ligi bilan ajralib turadi. Erkin A'zam kishilarda kuzatiladigan kechirilmas illatlarni goh qog'ozga o'rab satiristik ruhda bayon etsa, gohida hech narsani yashirishga urinmay o'tkir zaharxandalik – sarkazm bilan ifodalaydi. "Erkin A'zam badiiy olami" nomli ilmiy maqolalar va suhbatlar to'plamida adibga shunday ta'rif beriladi: **"Yozuvchi nasrida kinoya, yengil kulgi, zaharxanda, qahqaha, piching, kesatiq, masxaraomuz, mazaxlovchi hazil qatlamlari, sarkazm, so'z o'yinlari, parodiya, paradoks, parodiyaviy obrazlilik, niqoblangan obrazlar kuzatiladi. Adibning so'zga, chinakam adabiyotga bo'lgan talabchanligini, injiqligini, obrazli ifoda va o'tkir kinoya vositalarini qo'llashiga qarab, biz uni zamonaviy o'zbek adabiyotining tamal toshini qo'ygan Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon, G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhorlarning munosib izdoshi, munosib shogirdi deya olamiz"**.

Erkin A'zam qalamiga mansub asarlarni mutolaa qilar ekanmiz, beixtiyor ularda davr va inson muammosi yetakchilik qilishini sezamiz. Insoniyatning qon-qoniga singib ketgan, undan hech ham ayrila olmaydigan illatlarni o'tkir kulgi, sarkazm orqali ifodalash uslubi aynan Erkin A'zam asarlarida yorqin namoyon bo'ladi. Jumladan, "Pakananing oshiq ko'ngli" qissasida yumoristik ironiyadan foydalangan bo'lsa, "Guli-guli, "Chapaklar va chalpapaklar mamlakati" qissalarida, kishilarga xos illatlarni tanqid qilish uchun kinoyaning o'tkir formasi – sarkazmni qo'llagan.

Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov sarkazm atamasiga shunday ta'rif beradi: **"Sarkazm** (yun. sarkaso – etini yulmoq) – komiklikning turi, tasvirlanayotgan narsaga qaratilgan zaharli kulgi. Agar kinoyada baho

kontekstda reallashsa, sarkazmda salbiy baho matnning o'zidanoq anglashiladi – u go'yo harir mato bilan pardalangan (yuzadagi maqto'v yoki normal munosabat zamiridagi kulgi shundoq sezilib turadi). Ma'lum darajada pardalanganlik sarkazmni inaktivadan, oshkora fosh etuvchi g'azabli nutqdan farqlaydi”.

Dastavval “Guli-guli” qissasining mazmuniy talqiniga to'xtalsak. Asarning nomi nega aynan “Guli-Guli” degan savol kitobxonni qiziqtirishi va javob topishga intilishi turgan gap. Bir qarashda bu ham sevgi qissasi bo'lsa kerak degan fikr xayoldan o'tsa ham ajab emas. Erkin A'zam asarlariga nom tanlashda shu qadar ustomon va talabchanki, kitobxon toki u asarni o'qib yakunlamaguncha nega bunday atalganiga javob topa olmaydi. Asar nomlaridagi sirlilik Erkin A'zam ijodining o'ziga xos usullaridan biri ekanligi ham o'zbek adabiyotining yutuqlaridan biridir.

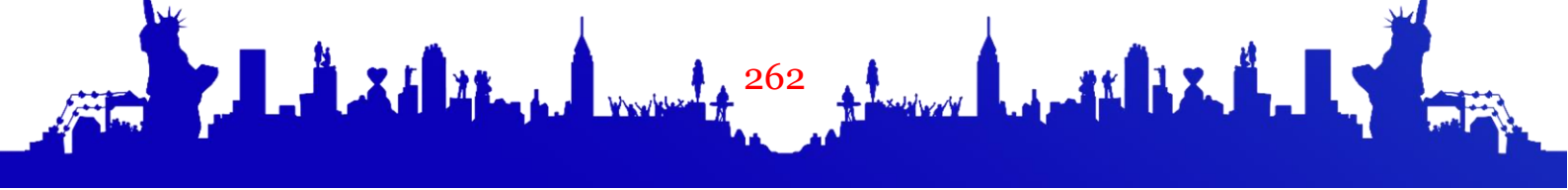
“Guli-guli” jumlasini o'ziga parol qilib olgan Maymun – asarning bosh qahramoni. Asl ismi Mo'min bo'lgan bu peronaj keyinchalik hayvonga xos xislatlari va tashqi ko'rinishi sababli Maymun laqabini olgan edi. Maymun anchagina dovdur, qo'rs, madaniyatsiz, shahvoniy hislarga ega hayvonsifat kimsa sifatida gavgdalanadi. Jismi boshqa kishilardan farq qilmasa-da, unda insoniy fazilatlardan asar ham yo'q edi. Bu kabi kimsalar faqat asarlarda ishtirok etsa mayli-kuya, ammo jamiyatimizda ham yo'q emasligi dilimizni xufton qiladi. Hatto hayvonlar o'ziga ep ko'rmaydigan qilmishlar, xatti-harakatlari sabab o'zini inson degan oliy maqomdan pastga tushiruvchi, atrofdagilar nafratiga duchor bo'luvchi kishilar hozir ham uchrab turadi. Bir so'z bilan ularni bugungi kun “Guli-guli”lari deb atashimiz mumkin. Maymunning maymunligini quyidagi suhbatda ko'rishimiz mumkin:

“- Xotin-potin qilganmidi shu, Mahmud? – deb so'rayman.

- E, kim ham tegardi unga! Lekin bolasi ko'p! Bunday bir razm solsangiz, har ko'chadan bittalab chiqib keladi. Qiziq, bari tengdoshday. Bir yilda bo'lgan-da. Maymunvachchalar!”

“Guli-guli”larning, “Maymun”larning hissizlashib qolishi, insoniylik chegaralaridan chiqishiga kim yoxud nima sababchi deb o'ylaysiz? Shubhasiz, atrof-muhit, kishilar jamoasi! Hech kim ona qornidan o'g'ri, kazzob yoki mug'ombir bo'lib tug'ilmaydi. Toza fitrat bilan dunyoga kelgan go'dakning kelgusidagi fe'l-atvori, kasb-kori, qiziqishlari har tomonlama uning atrofidagi insonlarga bog'liq. Muallif ham buni hayotiy misollar orqali shunday tasdiqlaydi:

“Maymun ammasining uyida yuradi. U ham g'irt yetimcha: na otasi bor, na onasi. Bundan ko'p yillar burun otasi bir kecha onasini chavoqlab tashlab, qo'lida qonga belangan qassobi pichoq, o'z oyog'i bilan

milisaxonaga borgan keyin tuman markazidagi chorbog'da ochiq sud bo'lib, qamalib ketgan".

Bir yomonlik ikkinchisini chaqiradi, deyishadi. Haqiqatan ham, Maymunning qiliqlari, Musallam kokildorning xiyonati, Olma kelinning eriga xatti-harakatlari nomi dostonlarda madh etilgan Jiydali xalqining tinchini buzdi. Kishilar o'rtasida insof, diyonat, sharm-hayo ko'tarilgan yerda tinch-totuvlik, fayz-baraka bo'lmaydi. Jamiyatning bilimli bo'lish, bekamiko'st yashashga intilishi qovunarli hol, albatta, ammo odamiylik fazilatlarini, xususan, ma'naviyatlilik, tug'ilgan go'shasiga sodiqlik, din-diyonatilik, haromdan chirkanish kabilarni o'zida sifatlantirishi uning INSON deb atalmish nomga loyiqligidan dalolat beradi. Yo'qsa hayvonotdan deyarli farqi qolmaydi, negaki yemish topib yeyish, nasl qoldirish va sinovlarga to'la hayotda jon saqlash jonivorlarning ham qo'lidan keladigan yumushlardan hisoblanadi. Adib o'zining "Guli-guli" qissasida bir qishloq taqdiri orqali shu kabi hayotning achchiq haqiqatini, aholining ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy qiyofasini mohirlik bilan chizib beradi.

Erkin A'zam "Chapaklar va chalpaklar mamlakati" qissasida ham ironiyaning o'tkir formasi – sarkazmdan foydalangan. Tovarish Erkin va tovarish Baxtiyor ismli qahramonlar Chapaklar mamlakatiga delegatsiya sifatida yuboriladi. Adib qahramonlarining bu safari orqali qarsakbozlik, ko'zbo'yamachilik, laganbardorlik, shaxsga sig'inish kabi illatlarga mukkasidan ketgan aholining ayanchli ahvolini, davlatning haddan oshib ketgan qonun-qoidalarini o'tkir zaharxandalik bilan ifodalaydi. Bu esa beixtiyor, o'quvchini yon-atrofidagi tuzumning tartib-qoidalariga nazar tashlashga undaydi. Qissa jamiyat a'zolarini gohida sergaklikka chaqirsa, gohida bu kabi ayanchli hollar bizda uchramasligi uchun shukronalikka chaqiradi.

Asarning nomlanishiga to'xtaladigan bo'lsak, adib bu xususida shunday so'z yuritadi: **"Chapak" — talaffuzi buzuq, qandaydir harfi tushib qolgan chala bir so'zdek tuyuladi menga. Asli, deylik, "chalpak" bo'lganmikan? Biroq bu boshqa tushuncha, ma'nosi boshqa. Chalpak — ba'zi viloyatlarimizda faqat ta'ziya marosimlarida pishiriladigan, qozonda yoqqa qovurib olinadigan yupqagina xamir taom. Shundanmi, "Chalpagingni yeyin" degan qarg'ish ham bor — "o'l, o'lganingda isqotingdan tatib ko'ray" mazmunida. Harholda, bu ko'pam iliq-issiq ibora emas. "Urilib chalpak qilib tashladi", ya'ni — o'ligini cho'zib qo'ydi, yupqasini chiqarib yubordi; yoki: "Chalpakka o'rab tashlasang, it ham qaramaydi". It ham qaramasa, demak, mutlaqo yaroqsiz, keraksiz bir**

nimarsa ekan-da. Xo'sh, chapakka burkab tashlasa-chi? Har qancha aziz matoh bo'lmasin, kaftlar orasida shapatilnaverib u ham yupqa tortib, to'zib, siyqalanib ketmaydimi? Keyin unga hatto it ham qaramay qo'ymaydimi? Umuman, shu ikki so'z bir negizdan emasmikan?..". Guvohi bo'lganimizdek, Erkin A'zamning mamlakatni "Chapaklar va chalpaklar mamlakati" deb nomlashida ham sarkazmning yorqin namunasi aks etib turibdi.

Ushbu asarning yozilishiga turtki bo'lgan sababni esa Erkin A'zamning bir intervyudagi nutqidan bilib olishimiz mumkin. Adib Fransiya, Rossiya, Eron, Shimoliy Quriya kabi ko'pgina davlatlarda ijodiy safarda bo'lgan. Xorijiy davlatlarga sayohat sizga va sizning ijodingiga qanday ta'sir o'tkazgan qabilidagi savolga Erkin A'zam shunday javob beradi: **"Menga, ayniqsa, qattiq ta'sir qilgan mamlakatlardan boshlasam bo'ladimi? Eron bilan Shimoliy Quriya. Eron qandaydir qadimiy ruhi va bizning ko'zimiz o'rganmagan manzaralari bilan diqqatimni tortgan. "Tehronda qo'rquv yo'q" degan esse ham yozganman. Shimoliy Quriyaga kelsak... "Chapaklar va chalpaklar"ni o'qigansiz. Boshqa nimayam deyin? O'sha o'n kunlik safar haqida shunday hajmdagi tag'in bir kitob yozish mumkin... Xudo u yerga qaytib borgulik qilmasin!"**.

Asarda juda kuchli ironiya bilan yozilgan bir necha parchalarni keltirib o'tsak:**"Dohiy minbarga chiqib tarixiy ma'ruzasini boshlamaguncha chapak ham tinmadi, majlis raisiga o'xshab jami mezbonlar allanechuk some holatda ta'zimdan bosh ko'tarmay turdilar. Ehtiromning zo'rqligini qarang!"**..

...**"Zotan, bu xil namoyishlar bizga begona emas — ommaviy chapakbozlik muhitida o'sib-ulg'ayganmiz. Ko'zlarimiz ko'nikib, quloqlarimiz toblana-toblana chiniqib ketgan. O'-o', bir chapakbozliklarni ko'rdik, bir chapakbozliklarni ko'rdik, ta'rifiga so'z qayda! Bog'cha yoshidan boshlab chalganmiz chapakni. Goho shunday berilib ketardikki, majlis-marosimdan keyin kaftlarimiz bir necha kun lovillab yurardi. Buyam bir mehnat-da. Og'ir mehnat! Ayniqsa, minbardan chiqayotgan gaplar shunchaki havoga uchayotganini, hech qachon amalga oshmasligini sezib-bilib tursangiz! Ayniqsa, balandparvoz shior shaklida otilayotgan bu so'zlar ishonch-e'tiqodingizga zid bo'lsa, teskari bo'lsa-yu, o'zingizni samimiy, sadoqatli ko'rsatib, bor kuchingiz bilan kaftni kaftga urmoqqa mahkum etilsangiz! Og'ir, juda majburiy mehnat!"**

Erkin A'zam mazkur satrlarda qalbidan kechayotgan achinish hissini, dilini o'rtayotgan qahrni alamli, achchiq so'zlar bilan kulgi ostiga oladi. "Otoyining

tug'ilgan yili" asarida epigraf sifatida qo'llangan "Aytsam – o'ldururlar, aytnasam – o'lam..." jumlasini bevosita Erkin A'zam badiiyatida tez-tez uchrovchi kinoya, piching, kesatiq, sarkazm, so'z o'yinlari, niqoblangan obrazlar, zaharxanda, qahqaha, masxaromuz hazil qatlamlarining barchasi uchun birdek xos, nazarimda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz joizki, o'zbek badiiyatining sara sarkazmlari ifodalangan durdona asarlar sifatida Erkin A'zam ijodiyotini haqli ravishda tilga olamiz. Biz bunga yuqorida keltirilgan qissalar misolida yana bir bor amin bo'lamiz. Chunki Erkin A'zam asarlarida shunchaki yengil kulgi uyg'otish asosiy maqsad qilib olinmaydi, har bir kinoya, ironiya ustiga qurilgan asar zamirida jamiyat a'zolarini, kishilarni ogohlikka chaqirish, o'zlariga sezilmas ayrim illatlarni fosh etish, xalqning ma'naviy-axloqiy, madaniy qiyofasini yuksaltirish, tinch-totuvlikni ta'minlash maqsadi yotadi. O'zining takrorlanmas asarlari orqali siz-u bizga uqtirmoqchi bo'lgan g'am-qayg'ular barobarida insoniy fazilatlarni, shuningdek, fuqarolik burchlarni angelay olishimiz biz – kitobxonlar zimmasidagi asosiy vazifadir.

Foydalanilga adabiyotlar ro'yxati:

1. A'zam E. Guli-guli: qissalar, kinoqissalar, dramatik asar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. – 230 b.
2. A'zam E. Chapaklar va chalpaklar mamlakati / / www.ziyouz.com kutubxonasi. – 31 b.
3. A'zam E. Otoyoning tug'ilgan yili. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1981. – 179 b.
4. Erkin A'zam badiiy olami: Ilmiy maqolalar va suhbatlar to'plami. – T.: Turon zamin ziyo, 2014. – 304 b.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. –T.: Akademnashr, 2013. – 406 b.
6. Asosiy mashg'ulotim — adabiyot, ammo omadim kinoda chopdi. Taniqli yozuvchi Erkin A'zam bilan maqola-suhbat / / "Sharq yulduzi" jurnali, 2014 yil, 1-son.
7. Rasulov, A. Jasur Qalam sohibi (Erkin A'zam ijodiga nazar) / / "Sharq yulduz jurnali, 2010-yil, 5-son.

